

Ю. В. Негода,

к. е. н., доцент кафедри фінансів, Національний університет
біоресурсів і природокористування України, м. Київ
ORSID ID: 0000-0002-9714-5438

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.4.33

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА МОДЕЛІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ СТАНІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

Yu. Nehoda,

Ph.D., Associate Professor of the Department of Finance,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

THEORETICAL APPROACHES AND MODELS OF TRANSFORMATION STATES OF THE AGRICULTURAL SECTOR

У статті розглянуто теоретичні підходи та моделі трансформаційних станів аграрного сектору. Наголошено, що дослідження трансформаційних процесів логічніше проводити з точки зору системного підходу, що включає такі етапи: виявлення ядра перетворювального процесу в аграрному комплексі; вивчення його трансформації виходячи з цілісності системи; структурування перетворювальних процесів за стадіями та етапами розвитку аграрного сектору; визначення швидкості його змін у кожному етапі. Наголошено, що така систематизація, по-перше, дає можливість розглянути трансформацію аграрного сектору через комплексне відображення змін, що входять до його складу взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів. По-друге, дозволяє визначити вектор трансформації, спрямований, з одного боку, на перебудову аграрного сектору, з іншого боку, прагне до збереження його цілісності. По-третє, дає можливість врахувати все різноманіття чинників, що впливають на еволюційні процеси системи.

The article deals with theoretical approaches and models of the transformational states of the agrarian sector. It is determined that the consequences of the reform of the national economy in the 1990s of the XX century were a fall in the volume of material production, de-industrialization and high energy consumption of products, low monetary incomes and poor consumer sector, that is, ultimately, the hypertrophied structure of production and distribution, accumulation and consumption, which determines the need for the next rational structuring of the economy of the country and its regions. It was emphasized that especially negative transformations took place in the agrarian complex: the area of agricultural land and arable land used in production decreased, the number of cattle and sheep sharply decreased, the fertility of the land was continuously deteriorating, production volumes decreased significantly, there were large changes from the positions of sizes and a combination of different forms of management with prevalence in most regions of households, against the background of a certain development of the farm sector and a decrease in the share of agriculture odarskyh enterprises. The proposed study of transformation processes is more logical in terms of the system approach, which includes the following stages: the identification of the nucleus of the transformation process in the agrarian complex; studying its transformation based on the integrity of the system; structuring of transformation processes according to stages and stages of agrarian complex development; determine the rate of its changes in each stage. It is emphasized that such systematization, firstly, makes it possible to consider the transformation of the agrarian complex through the complex reflection of the changes that are part of its composition of interconnected and mutually related elements. Secondly, it allows to determine the vector of transformation, aimed, on the one hand, on the restructuring of the agrarian complex, on the other hand, seeks to preserve its integrity. Thirdly, it enables us to take into account all the diversity of factors that influence the evolutionary processes of the system.

Ключові слова: аграрний сектор, економіка, реформування, трансформація, теорія.
Key words: agrarian sector, economy, reform, transformation, theory.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Наслідками реформування національної економіки в 90-і роки ХХ ст. стало падіння обсягів матеріального виробництва, деіндустріалізація та висока енергоєм-

ність продукції, низькі грошові доходи населення й незрозуміність споживчого сектора, тобто в кінцевому підсумку гіпертрофована структура виробництва та розподілу, накопичення й споживання, що визначає не-

обхідність наступної раціональної структуризації економіки країни та її регіонів.

Особливо негативні трансформації відбулися в аграрному секторі: зменшилася площа сільськогосподарських угідь та ріллі, які використовувались у виробництві, різко скоротилося поголів'я великої рогатої худоби та овець, безперервно погіршується родючість земель, значно скоротилися обсяги продукції, спостерігаються великі зміни з позицій розмірів і поєднання різних форм господарювання з превалюванням у більшості регіонів господарств населення, на тлі певного розвитку фермерського сектора і зниження частки сільськогосподарських підприємств.

Утім, для аграрного сектору характерна значна деформація структури виробництва, що поглиблюється надмірними обсягами імпортного продовольства, що в свою чергу підриває продовольчу безпеку країни. Аграрний комплекс економіки характеризується низькими рівнями капіталізації (співвідношенням інвестицій в основний капітал з основними фондами та валовим регіональним продуктом галузі), тобто порушена і відтворювальна структура агропромислового виробництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у розробку теорії ринкової трансформації аграрного сектору і механізму функціонування внесли ряд вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів: Беляєв О.О., Бебело А.С., Бойко В.І., Бочан І.О., Гражевська Н.І., Комяков О.М., Пепа Т.В. та інші. У наукових працях цих авторів розглянуто різні питання структурної трансформації, але потребують подальшого дослідження теоретичні аспекти та моделі трансформаційних станів аграрного сектору.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розгляд теоретичних підходів та моделей трансформаційних станів аграрного сектору.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

З початку 1990-х років Україна вступила в складний період зміни економічної системи і переходу від соціалістичного планового господарства, який повністю себе вичерпав до соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Однією з головних негативних рис економіки перехідного періоду є відсутність цілісної, несуперечливої та когерентної інституційної системи. Логічною є необхідність виявлення можливої багатоваріантності здійснення економічних перетворень, реальних тенденцій трансформаційного процесу і правил переходу від однієї форми суспільних виробничих відносин до іншої.

Трансформація аграрного сектору економіки України, виведення його з глибокої системної кризи на шлях динамічного, прогресивного розвитку пов'язана зі становленням вискоелективного ринкового господарства. Україна змушена в швидкому темпі пройти шлях, досконалою світовою економічною історією, спираючись на якісні зміни сучасної теорії та практики ринку. Якісні зміни аграрних економічних і соціальних відносин, що відбувалися в другій третині ХХ ст., не залишилися непоміченими в суспільній науці. Розгортання нового етапу науково-технічної революції направило домінують західній аграрній науці на техногенні та інформаційні фактори дослідження загальнометодологічних проблем розвитку людства та його періодизації.

Трансформація носить об'єктно-суб'єктний характер, що виявляється в дії об'єктивних економічних законів та ініційованих суб'єктами перетворень, що проходять з певною швидкістю та вектором змін. Так, виходячи з теорії економічного розвитку Й. Шумпетера, джерелом трансформації є виникаючі інновації, що дозволяють отримувати найбільший ефект від використання ресурсного потенціалу. І в зв'язку з цим транс-

формацію не можна розглядати як безперервний процес, так як нововведення не виникають постійно. Таким чином, інновації та економічний розвиток проявляються у вигляді економічних криз, тобто характер трансформації визначено циклічністю розвитку економіки.

Проблема процесу трансформації економіки розглядається авторами в досить багатьох аналітичних і прогнозних дослідженнях, в яких обговорюються перші практичні підсумки вітчизняних перетворень, даються критичні оцінки дій економістів-реформаторів, сформульовані рекомендації на майбутнє. Однак в більшості спеціальних джерел відсутній аналіз змісту процесу трансформації і точне термінологічне визначення цього поняття.

На думку Т.В. Пепа, "трансформація — це процес перетворення, видозміни явищ, ситуації, що супроводжується відмиранням одних елементів, рис, властивостей і появою нових. Вона передбачає послаблення одних типів і форм власності і посилення інших, поетапну переорієнтацію економічної структури регіональних господарських систем і всього економічного простору" [6].

Гражевська Н.І. розглядає "процес трансформації у співвідношенні з поняттям еволюція і виокремлює два підходи до трактування терміну трансформація. У широкому розумінні — це форма розвитку економічних систем пов'язана з еволюційними та революційними змінами, переходами економічних систем із стійкого в нестійкий стан. Еволюція розглядається як поступовий процес змін параметрів системи, а момент переходу системи до іншої траєкторії розвитку називається революційними трансформаціями. У вузькому розумінні вона розглядає процес трансформації складовою еволюційного процесу, як процес оновлення системи в процесі стрибкоподібних якісних перетворень [4].

Беляєв О.О. виділяє такі етапи трансформаційного циклу "1) етап безпосередньої трансформації, характерними рисами якого є функціональна криза, стрімке збільшення різних форм деструктивної поведінки усіх суб'єктів відтворювального процесу, загострення соціальної напруженості, значні порушення системної рівноваги; 2) етап інтерформації — етап нестійкого та невизначеного стану, співіснування між формами; 3) етап інтоформації — період набуття нової стійкості, нової форми. Такий етап переходу характеризується набуттям системою елементів цілісності, отже домінуванням якісно нової системи господарювання, мотивації, соціальних зв'язків тощо; 4) етап посттрансформаційного стану — час, коли визначається здатність нової системи охопити усі ланки відтворювального процесу, надати йому цілісності та стійкого само відтворювального руху відповідно до нової мети розвитку. На цьому етапі відбувається переорієнтація якісних ресурсів від ядра до периферії" [1].

Трансформаційні процеси є предметом дослідження багатьох теоретичних підходів (рис. 1).

Найбільш повно і змістовно процес трансформації розкритий в теорії перехідної економіки, що викликано на початку 90-х років ХХ ст. перетвореннями постсоціалістичних країн. У рамках цієї теорії "трансформація" розглядається як досить тривалий період часу, коли перехідність, невизначеність, альтернативність подальшого розвитку домінують в економіці, визначають її функціонування, підпорядковують собі відтворювальний процес [5]. При цьому трансформаційний стан характеризується системністю, масштабністю змін, істотним впливом на основу економічної системи.

Однією з перших спроб серйозного теоретичного осмислення процесів трансформації на посткомуністичному просторі можна вважати дослідження угорського економіста А. Чаба. У своїй книзі "Капіталістична революція в Східній Європі" він ставить трансформацію колишніх "соціалістичних країн" в ряд капіталістичних революцій (1649, 1789, 1848 рр.), спрямованих проти ієрархічності бюрократичної системи, а сам процес

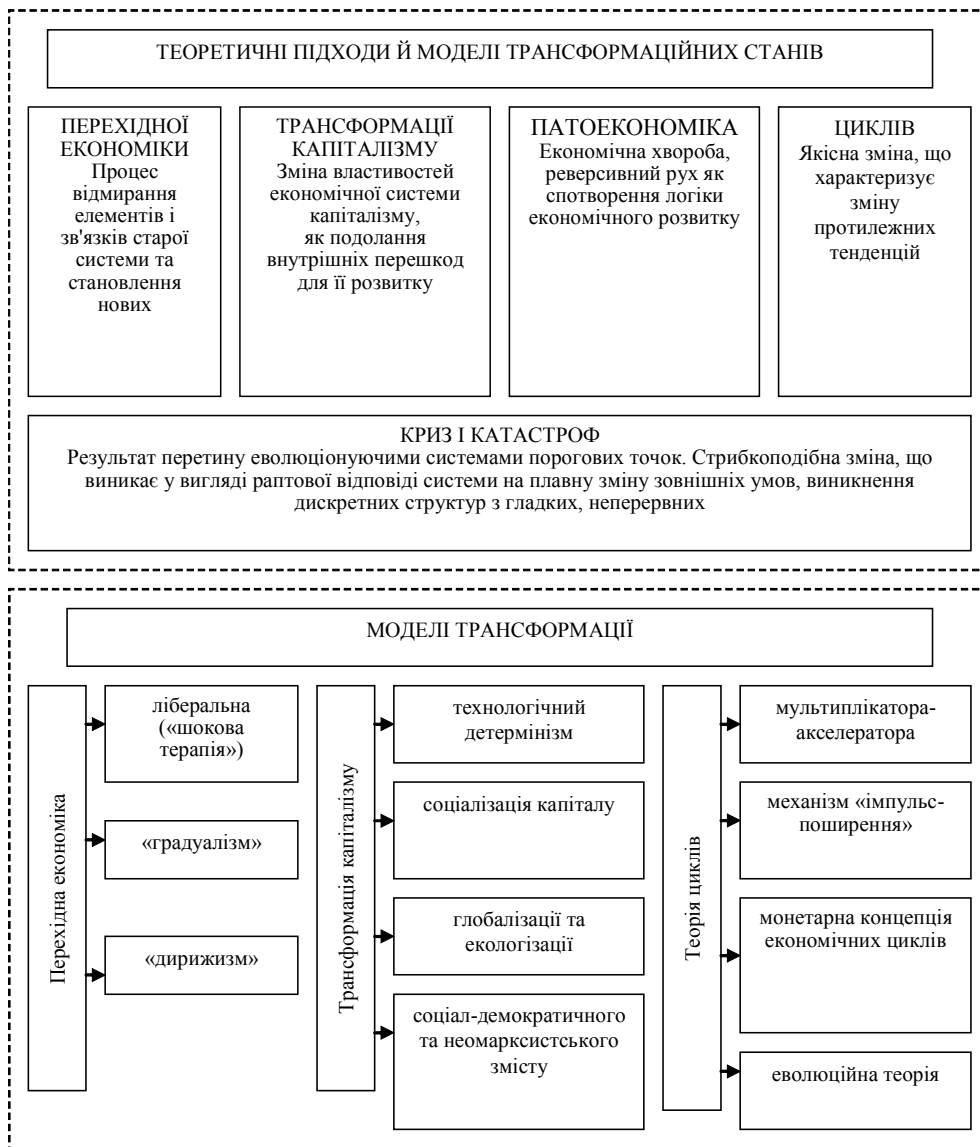


Рис. 1. Теоретичні підходи та моделі трансформаційних станів

трансформації розглядає як мирну буржуазну революцію, яка б означала вивільнення та зростання приватнопідприємницького сектора економіки, шлях в капіталізм. Ключовим змістом інституційних зрушень в економіці постсоціалістичних країн Л. Чаба вважає "модернізацію матеріальної, структурної, технологічної, системної та поведінкової сфер". Зміст перехідної економіки в аграрному комплексі полягає формуванні ринкових відносин, реформування аграрної політики та методів господарювання, перетворення всього комплексу соціально-економічних відносин в напрямку демократизації та лібералізації.

У теорії капіталістичних трансформацій остання розглядається як природно-еволюційна зміна, обумовлене логікою розвитку капіталізму, подоланням ним своїх відтворювальних обмежень. Така теорія об'єднує велику кількість концепцій: соціалізації капіталу; глобалізації та екологізації; концепції, заснованих на методі технологічного детермінізму тощо. Так, широкий резонанс набули теорії суспільства достатку (Дж. Гелбрейт), революції в доходах (С. Кузнець), управлінської революції (П. Дракер), конвергенції капіталізму та соціалізму (П. Сорокін), теорії колективного капіталізму (К. Кларк, Г. Минз). З'явилися теорії стадій зростання (У. Росту), постіндустріального (Д. Белл, Г. Канн), технотронного суспільства (З. Бзешинский), економіки, заснованої на інформації та знаннях (Ф. Махлуп) тощо.

Теорія капіталістичних трансформацій дозволяє ввести в понятійний ряд три нових критерії. Першою з них вважається роль рівня інноваційного розвитку аграрного сектору, під впливом якого зростає вимога до робочої сили, а витрати на підвищення якості трудових ресурсів визнаються об'єктивно необхідними, що сприяють ефективному економічному розвитку. Аналізуючи зміни в змісті трудової діяльності людини, Беляев О.О. зазначає, що ці зміни при переході до постіндустріального суспільства дозволяють говорити про подолання "праці" та її заміщення "творчістю" [1].

Зміни у праці та зовнішності працівника пояснюються вимогами до людини з боку нових поколінь засобів праці, високих технологій, комп'ютеризації суспільного виробництва. З одного боку, сучасне аграрне виробництво потребує працівників нового типу з точки зору освіти та професійної підготовки, психологічної стійкості, норм і навичок міжособистісних відносин. З іншого боку, розвиток людини необхідно розглядати як самостійну лінію технологічного та технічного прогресу, відчутно допомагає потужного впливу на суспільне виробництво. Трансформація аграрного сектору вносить кардинальні зміни як у витрати підготовки робочої сили, так і в її дієздатність. Загальне зростання обсягу і рівня доходів і витрат населення призводить до формування нової якості життя більшості людей.

Другим критерієм слід вважати баланс змін і спадкоємності. Цей критерій робить трансформацію в прин-

ципі зворотною, однак фактично, реалізація потенційної можливості до зворотності передбачає наявність достатньої серйозних підстав.

Третій критерій — визнання ролі інституту власності як головного чинника економічного зростання. Класики економічної теорії головним джерелом економічного зростання називали накопичення капіталу. Будь-яке збільшення капіталу стверджував А. Сміт, природно, веде до активізації промислової діяльності і, отже, до зростання реального багатства. Накопичення капіталу, в свою чергу, визначається масштабами заощаджень "...ощадливість, а не працьовитість є безпосередньою причиною зростання капіталу". І справа не обмежується тим, що в багатших країнах більше виявляється фонд (частка) накопичення. До того ж, порівняно велика частина цих накопичень направляє на "продуктивну" діяльність.

З плином часу фактори виробництва все більш піддаються переглядам, що призвело до зміщення тяжкості акценту матеріального капіталу в бік його соціалізації, тобто в найбільш розвинених країнах накопичення матеріального капіталу поступово стало відступати на задній план, поступаючись місцем накопичення людського капіталу. Сучасна економічна теорія доводить, що інституційні структури, такі як права власності, права і обов'язки, що фіксуються системою контрактів, виявляються найбільш глибоким джерелом довгострокового розвитку та економічного зростання.

На окрему увагу заслуговує теорія "патоекономіка", яка розглядає переважно негативні трансформації, нездатні відтворитися на своїй власній основі й обмежені в своєму різноманітті та адаптивних межах [5]. Процес трансформації зв'язується з мутаціями [2], збоченнями якоїсь ідеальної моделі. Однак визначити мутантність тієї чи іншої форми складно, і в якості критерію, наприклад, Бочан І.О. пропонує розглядати як червону нитку людського розвитку — тенденцію переходу від "царства необхідності" до "царства свободи" з відповідними їй формами. Відповідно, ті форми, що не змогли в цю лінію вписатися, є тупиковими, вводять соціально-економічну систему в застійний та безперспективний стан [3].

У теорії циклів трансформація розглядається як неминучість, однак тенденція обов'язково зміниться іншою, а точка, де відбудеться ця зміна, — точка трансформації, точка стрибка якості. Отже, процес трансформації розглядається як якісна зміна системи. Однак трансформація аграрного сектору в економічно розвинених країнах світу свідчить про виникнення аграрних криз і поза циклічною динамікою економічної кон'юнктури. Ознакою циклічної аграрної кризи є відносно перевиробництво продукції, що не характерно для більшості аграрних криз.

ВИСНОВКИ

На нашу думку, дослідження трансформаційних процесів логічніше проводити з точки зору системного підходу, що включає наступні етапи:

- 1) виявлення ядра перетворювального процесу в аграрному комплексі;
- 2) вивчення його трансформації виходячи з цілісності системи;
- 3) структурування перетворювальних процесів за стадіями та етапами розвитку аграрного сектору;
- 4) визначення швидкості його змін в кожному етапі.

Така систематизація, по-перше, дає можливість розглянути трансформацію аграрного сектору через комплексне відображення змін, що входять до його складу взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів. По-друге, дозволяє визначити вектор трансформації, спрямований, з одного боку, на перебудову аграрного сектору, з іншого боку, прагне до збереження його цілісності. По-третє, дає можливість врахувати все різноманіття чинників, що впливають на еволюційні процеси системи.

Література:

1. Беляев О.О., Бебело А.С., Комяков О.М. Держава і перехідна економіка: механізм взаємодії. — К.: КНЕУ, 2003. — 190 с.
2. Войко В.І. Територіально-галузеві трансформації аграрного виробництва та їх економічна оцінка. Агроінком. — 2009. — № 9. — С. 15—20.
3. Бочан І.О. Системна трансформація економіки України та шляхи подолання кризових явищ: інституційний підхід. Вісник економіки транспорту і промисловості. — 2010. — № 29. — С. 24—30.
4. Гражевська Н.І. Відображення трансформаційних процесів у системі категорій соціально-економічної динаміки. Економічна теорія. — 2007. — № 4. — С. 19—29.
5. Ивлева Г.Ю. Трансформация экономической системы: обзор концепций и контуры общей теории. Общество и экономика. — 2003. — № 10. — С. 45—57.
6. Пєпа Т.В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України: монографія. — Черкаси: Брама-Україна, 2006. — 440 с.

References:

1. Bieliaiev, O.O. Bebelo, A.S. and Komiakov, O.M. (2003), *Derzhava i perekhidna ekonomika: mekhanizm vzaiemodii State and transition economy: the mechanism of interaction*, KNEU, Kyiv, Ukraine.
2. Wojko, V.I. (2009), "Territorial-sectoral transformations of agrarian production and their economic assessment", *Ahroinkom*, vol. 9, pp. 15—20.
3. Bochan, I.O. (2010), "Systemic transformation of Ukraine's economy and ways to overcome crisis phenomena: institutional approach", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 29, pp. 24—30.
4. Hrazhevs'ka, N.I. (2007), "Reflection of transformation processes in the system of categories of socio-economic dynamics", *Ekonomichna teoriya*, vol. 4, pp. 19—29.
5. Ivleva, G.Ju. (2003), "Transformation of the economic system: an overview of the concepts and contours of the general theory", *Obshchestvo i ekonomika*, vol. 10, pp. 45—57.
6. Pєpa, T.V. (2006), *Rehional'na dynamika i transformatsiia ekonomichnoho prostoru Ukrainy Regional dynamics and transformation of the economic space of Ukraine*, Brama-Ukraine, Cherkasy, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2019 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

**Видання включено до переліку
наукових фахових видань України
з ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73